

A Médiakutató 2015. tavaszi számában „Rendhagyó szerkesztői jegyzet”-et közöltünk azzal a szándékkal, hogy vitát indítsunk a kommunikáció- és médiatudomány magyarországi helyzetéről. Szijártó Zsolt hozzászólása (2015. nyár) után most Hamp Gábor írását közöljük.

Hamp Gábor

Pillanatkép – 1986

„Van-e bármi is az életben, amelynek olyan hatalma van felettünk, hogy apránként elfeledteti velünk mindazt, ami jó? [...] Ha van ilyen, akkor keresnünk kell az ellenszerét.”

1986-ban a *Communication Research*ben jelenik meg John Durham Peters cikke: „Az intellektuális szűkölködés intézményi forrásai a kommunikációkutatásban” (Peters 1986). Erre az időszakra – mondja a szerző – a kommunikációkutatás kiépítette intézményrendszerét Amerikában. Csak éppen az az intellektuális izgalom, amely valamikor összekapcsolódott vele – a kommunikáció fogalmával, a kommunikációkutatással –, elenyészett. Helyette vannak akadémiai rutinok és időnként lázas viták a kommunikációkutatás esszenciájának kipárlására. Ezek a viták nem *tudományos* viták, nem a tudást szolgálók, hanem tudománypolitikai csatározások küzdőterepi vagy inkább tudománypolitikai helykijelölések. Egy diszciplínának tudnia kell jól elhatárolni a vizsgálati területét. A viták – mondja Peters – arra utalnak, hogy erre a kommunikációkutatás képtelen. 1986-ban – azt mutatja ez az amerikai anxi – a kiépülő intézményrendszer (a tanszékek, a folyóiratok, a társaságok) annyiféleképpen tematizálják a kommunikációkutatást, hogy valódi egyezsége nincsen esély. Mégpedig éppen azért nincsen, mert amit kommunikációkutatásnak nevezünk, az valójában különféle diszciplínák tematikus és módszertani eszközkészlete egy speciális területre vetítve (a kommunikációra tudniillik). De mindaddig, amíg vannak viták, addig lehet rájuk egyfajta diszciplináris *raison d'être*-ként hivatkozni: vitatkozunk, tehát vagyunk. A területelhatárolással kapcsolatos minden dialógus valódi motivációja valójában az, hogy „szupralokális azonosságot biztosítson” a vitában résztvevőknek. Menlevelek a dékán felé.

Peters gondolatmenetén egy metafora vonul végig. A kommunikációkutatás egy újszülött nemzetállam, amely önképproblémákkal, irredentizmussal és anarchiával küzd, továbbá nem látja saját magát összefüggésben más nemzetállamokkal. A „nemzetállam” kiépülésének bemutatásából csak egy elemet szeretnék most kiemelni illusztrációként.

Az 1950-es és az 1960-as években a kommunikációkutatást egy kettős folyamat jellemzi az Egyesült Államokban. Egyfelől kiépülőben az intézményrendszere, másfelől egy intellektuális mentőövet kap az információelmélettől. Ezt a mentőövet azonban kizárólag legitimitációra (értsd: *nem* intellektuális kibontakozásra) tudja használni.¹ Az információelméletre lehetett úgy tekinteni, mint a pozitivisták ígéret beteljesülésére. Peters egyedül Bertalanffyra hivatkozik (Bertalanffy 1968), de hasonló hangvételű megnyilatkozásokat viszonylag könnyen össze tud mindenki gyűjteni a számítógépe „informacioelméleti_szovegek” könyvtárából.) Ezt az ígéretet húzza magára mezként a kommunikációkutatás. Nem úgy, hogy valódi merítkezés történik, mint minden más vagy legalábbis sok más területen, hanem úgy, hogy – mintegy engedve az idők szavának – az információelméleti zsargont kezdi el használni.

¹ „Az információelmélet izgalmas felvetései alig gyakoroltak mély vagy átfogó szellemi hatásokat a területre; ha egyáltalán” (Peters 1986: 538).

De egyúttal magára veszi az autoritás felkentségét is mint olyan diszciplína, amely letéteményese ennek a tudásnak: a kommunikációt immár nem csupán a társas világ köztiszteletéért mutatja fel, hanem a világ szövedékeként. Az információelméleti zsargon és szemlélet bevonul számos diszciplínába, de

„...a villamosmérnöki területeken kívül az információelmélet nem igazán tudta megőrizni fogalmi tisztaságát. Az intellektuális fertőzéstől való félelem azonban senkit sem gátolt meg abban, hogy használni kezdje a bizsergető kulcsszó-szótárt: zaj, redundancia, csatorna, közlemény, feladó, címzett, jel, entrópia” (Peters 1986: 539).

Ez egyfajta QWERTY-effektust eredményezett – olyan adottság, amelytől már költségesebb megszabadulni, mint fenntartani. Néhány év alatt a legkülönbözőbb tudományterületekre vonult be az információelmélet – ezek nem a kommunikációról szóltak, hanem egy pándiszciplináris diskurzus részeként jelentek meg. Nem felségterület volt, hanem hívószó.²

„A pándiszciplináris információelmélet és az intézményesült kommunikációkutatás merőben más irányba tartott: az egyiket egy univerzális elmélet érdekelte, a másikat egy territórium kijelölése. A fiatal diszciplína ugyanakkor nemigen tehetett mást, mint hogy meglovagolja az információelmélet »kommunikáció«-fogalma által felkorbácsolt hullámokat. [...] Az információelmélet fogalmainak adoptálásával a kommunikációkutatás eszközt talált, hogy technológiai kifejezésekkel újraírja avittas retorikai szótárát” (Peters 1986: 540).

Miért QWERTY-effektus ez? Mert miközben már senki sem hisz feladóban, címzetben, csatornában és üzenetben, zajban és redundanciában, ezek a terminusok a tankönyvek, a kurzustematikák, a recenziók kötelező szerszámaiként szolgálnak.

Amerikában 1986-ban.

Ragaszkodva a szótárhoz saját territóriumépítő, -kereső törekvéseiben, egy értelmi entitást használ különösebb intellektuális hozadék nélkül arra, hogy egy jól elkülöníthető intézményt hozzon létre.

Az efféle kettőségek pszichadéliájából Peters gondolatmenete kijózanítóan szomorú:

„...az intézmény és az értelem egymásnak feszülésében az utóbbi végleg elerőtlenedett. A »kommunikációt« adminisztratív fogalmakkal definiáljuk, nem konceptuálisan. Minden tanszék, iskola, egyetem újra létrehozza a területet a saját képére” (Peters 1986: 528).

Amerikában, 1986-ban.

Az a kérdés, hogy bármiben is emlékeztet-e a helyzet ma Magyarországon erre a 25 évvel ezelőtti állapotra. Bizonyára vannak a kommunikációkutatásnál jobban megalapozott területeknek is problémái, amelyeknek időnként szembe kell nézniük olyan kérdésekkel, amelyek akadémiai szuverenitásukat kérdőjelezzik meg. És aligha gondolhatjuk, hogy a tudományos kérdések egyúttal nem tudományszociológiai kérdések is. De felmerül a gyanú, hogy nincs-e éppen

² „Az információelméletet – ez köztudott – eleinte kommunikációelméletként ismerték, ahogyan azt jól ismerjük Shannon 1949-es munkájából [Weaver, W. & C. E. Shannon: The Mathematical Theory of Communication. Urbana, IL: University of Illinois Press, 1949.]. Bar-Hillel (1953: 511) tesz egy érdekes megjegyzést ezzel kapcsolatban: »Fáj a szívem azért, hogy a 'kommunikáció statisztikai elmélete' egyértelmű megnevezést felváltotta az 'információelmélet', de a csere befejezett történelmi tény (legalábbis az USA-ban). Hogy hogyan alakult ez így, hogy milyen félreértésekből jött, és milyen félreértéseket szült, érdekes fejezete a tudományszociológiának, amellyel valamikor érdemes foglalkozni.« Ez a fejezetet még nem írták meg” (Peter 1986: 554).

ideje egyfajta intellektuális szembenézésnek – éppen a kommunikációkutatás intézményes megerősödésének idején. (És akkor, amikor a kommunikációs szakokra nemegyszer a népművelés örököséként mutatnak rá egy gúnyos rezdüléssel a sajtószegletben.) Nem biztos, hogy helyén való a kommunikáció mibenlétéről szóló vitát kezdeményezni, éppen akkor, amikor Magyarországon az oktatáspolitikát a kommunikáció- és médiaoktatást éppen fojtogatja. Ha nem torzít nagyon az amerikai kommunikációkutatás helyzetét 1986-ban mutató pillanatkép, és szervezetszociológiai értelemben van valamiféle párhuzam a saját helyzetünkre vonatkozóan, akkor a vitának más értelme nem is nagyon lehet, mint „a szupralokális azonosság biztosítása”. Nem mondom, hogy erre éppenséggel nincsen szükség, de talán több hozadéka lenne felmutatni, hogy van intellektuális izgalom. Vagy legalább valamilyen képet festeni a dolgok állásáról: hogyan lehet megrajzolni azt a történetet, amely a mai állapothoz vezetett; keresni azokat a niche-eket, amelyekbe a kommunikáció intellektuális izgalma kicsit félve behúzódott.

Irodalom

Bertalanffy, L. von (1968): *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. New York: Braziller.

Peters, John D. (1986): Institutional Sources of Intellectual Poverty in Communication Research. *Communication Research*, vol. 13, no. 4. pp. 527–559.

Hamp Gábor a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szociológia és Kommunikáció Tanszékének oktatója, lapunk szerkesztőbizottságának tagja. A kommunikáció nyelvi aspektusait, a kommunikációelméletet kutatja.